

امنیت انرژی و سیاست درهای باز تاجیکستان:

جایگاه ایران در روابط اقتصادی - تجاری تاجیکستان

صادق زیباکلام*

عضو هیات علمی نیمه وقت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران، ایران

مهناز گودرزی

دانشجو دکترا روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۲/۸ - تاریخ تصویب ۱۳۹۲/۵/۲۸)

چکیده

اگرچه بر اساس نظریه‌های ژئواکونومی، مطالعه مسایل مربوط به انرژی، برای همه کشورها ضرورت راهبردی دارد ولی باید این مهم را در نظر گرفت که انرژی برخلاف قرن گذشته تنها شامل منابع نفت و گاز نیست؛ اگرچه هنوز این منابع نقش اول را در مجموعه منابع انرژی بازی می‌کنند. امروزه در کنار طرح مفاهیمی مانند ژئوپلیتیک و ژئواکونومی مفهوم هیدروژئوپلیتیک نیز نشان از اهمیت انرژی آب در کنار نفت و گاز دارد. از سوی دیگر نیاز به انرژی ضرورت مسیرهای انتقال آن و حمل و نقل کالاهای تولیدی را نیز به‌دنبال خود دارد. در چنین وضعیتی توجه به آینده منابع انرژی و چگونگی سازمان‌دهی تولید، انتقال و مصرف آن برعهده صاحبان، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان انرژی است. در این نوشتار تلاش بر این است تا جایگاه ایران در سیاست خارجی و روابط اقتصادی کشور تاجیکستان با توجه به سیاست درهای باز این کشور با تأکید بر بحث انرژی مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

کلید واژه‌ها

امنیت انرژی، تاجیکستان، ایران، سیاست درهای باز، سیاست خارجی، روابط اقتصادی

* Email: zibakalam1@yahoo.com

مقدمه

راهبرد انرژی بخشی از راهبرد توسعه و امنیت ملی کشورها است. امروزه رشد اقتصادی و قدرت سیاسی کشورها با امنیت انرژی ارتباط تنگاتنگی پیدا کرده است. بنابراین دولت‌ها در سراسر جهان همه ابزارهای خود، از دیپلماسی و اطلاعات تا اقتصاد و نیروی نظامی را در جهت تأمین امنیت انرژی بکار می‌گیرند. در این ارتباط با توجه به اینکه نیاز به انرژی (نفت، گاز و آب) در حال افزایش است و حجم این منابع در حال کاهش است، بحث امنیت انرژی بیشتر از گذشته مورد توجه قرار گرفته است. این درحالی است که توزیع نامتقارن منابع انرژی در عرصه جهانی و روند خالی شدن نامتوازن منابع در ژئواکونومیک انرژی، برخی کشورها را در جایگاه صادرکنندگان و برخی دیگر را در جایگاه واردکنندگان مهم قرار داده است. به عبارت دیگر از نظری، انرژی و راهبرد آن مانند هر موضوع پایه‌ای دیگر در اقتصاد بین‌الملل متأثر از کشمکش میان دو فضا، نگاه یا روند (صادرات و واردات) است که کشورها را در مسیر توسعه و قدرتمند شدن با انتخاب‌های دوگانه قرار می‌دهد. در این چارچوب و بر اساس مباحث ژئواکونومیک در کنار بحث انرژی و امنیت آن، داشتن امکانات و زیربنای حمل و نقل از عوامل تحکیم قدرت کشورها است. به همین دلیل این نوشتار بر اساس ۲ متغیر اساسی بنا شده است:

- ۱- داشتن یا نداشتن منابع انرژی که هم شامل مفهوم رایج انرژی یعنی نفت و گاز و هم مفهوم هیدروپلیتیکی آن یعنی آب می‌شود،
- ۲- داشتن شرایط مناسب حمل و نقل، که در ادامه به آنها پرداخته خواهد شد.

امنیت انرژی در آسیای مرکزی و قفقاز

یکی از مهم‌ترین دلایل اهمیت منطقه آسیای مرکزی و همچنین قفقاز (به‌ویژه جمهوری آذربایجان) وجود منابع انرژی نفت و گاز است به‌شکلی که منابع نفت و گاز نقش انکارناپذیری در تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آسیای مرکزی و قفقاز دارند؛ ضمن اینکه عاملی برای پیشرفت اقتصادی کشورهای منطقه است، به‌صورت بالقوه عامل رقابت و درگیری نیز هست. برای نمونه نقش نفت در حیات سیاسی و اقتصادی جمهوری آذربایجان بسیار چشم‌گیر است و تحولات سیاسی پس از استقلال به‌صورت کلی در تأثیر مسئله نفت بوده است (احمدی و جلیل‌پیران، ۱۳۸۹،

۱۱۵-۱۱۴). منابع انرژی آسیای مرکزی و قفقاز در دریای خزر واقع شده است و این موضوع سبب اهمیت روزافزون این دریا برای جمهوری‌های تازه استقلال یافته شده است. در بین کشورهای آسیای مرکزی کشورهایی مانند قزاقستان (قزاقستان بزرگ‌ترین ذخایر نفت خام قابل استخراج را در منطقه دارد) (Energy International Administration (EIA), 2011) و ترکمنستان و در منطقه قفقاز، جمهوری آذربایجان نسبت به دیگر کشورها منابع نفت و گاز بیشتری دارند. بر اساس گزارش‌های اداره اطلاعات انرژی آمریکا میزان ذخایر اثبات شده نفت در دریای خزر بین ۱۷ تا ۴۹ میلیارد بشکه و نیز آمار شرکت بررسی نفت و گاز جهانی این ذخایر را تقریباً ۳۸/۲ میلیارد بشکه برآورد کرده است. همچنین آمار شرکت نفت انگلیس ذخایر تأیید شده نفت خام این حوزه را بیش از ۴۸ میلیارد بشکه برآورد کرده است. دریای خزر در مقایسه با ظرفیت نفت، ظرفیت قابل توجهی گاز طبیعی نیز دارد و ذخایر تعیین شده گاز طبیعی منطقه خزر تناسب بیشتری با تولیدات گاز دنیا دارد. میزان برآورد ذخایر گاز بر اساس مراکز پیش‌بینی کننده مختلف، متفاوت است. کمترین و بیشترین تخمین را به ترتیب اداره اطلاعات انرژی آمریکا به میزان ۴۳/۱ تریلیون فوت مکعب و شرکت بررسی نفت و گاز جهانی نیز حدود ۵۰۰/۷ تریلیون فوت مکعب ذکر کرده‌اند (ENI, 2010).

در کنار نفت و گاز، منابع آب در آسیای مرکزی که هم اساس کشاورزی و هم زمینه‌ای برای تولید برق آبی است نیز اهمیت بسیاری دارد. نبود توزیع مناسب جغرافیایی منابع آب از جمله مسائل اصلی و تأثیرگذار بر وقوع بحران آب در سطح جهانی و منطقه‌ای است. دولت‌های آسیای مرکزی دسترسی یکسانی به آب‌های فرامرزی ندارند. برای نمونه در حال حاضر که تقریباً ۱۰۰ درصد از آب‌های قرقیزستان و تاجیکستان از منابع داخل سرزمین سرچشمه می‌گیرد و تمامی آب مصرفی ترکمنستان از منابع بیرون از سرزمین آن کشور تأمین می‌شود. این عامل ریشه درگیری و بحران در منطقه بوده است (Wegerich, 2009, p. 119). از بین جمهوری‌های آسیای مرکزی ازبکستان، ترکمنستان و قزاقستان جزء تولیدکنندگان مهم پنبه هستند، ولی منابع آب کمتری نسبت به جمهوری‌های دیگر دارند. در بین این ۳ جمهوری ترکمنستان و قزاقستان به سبب داشتن منابع غنی نفت و گاز تاحدی مشکل خود را جبران می‌کنند. ولی ازبکستان منابع نفت و گاز زیادی ندارد و برای کشاورزی و تولید برق به آب بسیار نیازمند است. این امر زمینه وابستگی این جمهوری به منابع آبی تاجیکستان است (the American Institute of Afghanistan Studies, 2009, p. 12).

هم اکنون کشورهای این منطقه تلاش در استفاده از منابع گوناگون انرژی خود برای افزایش توانایی خود در عرصه جهانی دارند. کشور تاجیکستان با داشتن منابع آب فراوان منابع نفت و گاز حداقلی دارد و فقیرترین کشور آسیای مرکزی از این نظر است. این کشور از یک سو تلاش می‌کند از منابع آب به‌عنوان یک ابزار مهم در سیاست خارجی خود استفاده کند و از سوی دیگر منابع نفت و گاز مورد نیاز خود را نیز از کشورهای دوست و همجوار خود تأمین کند. تاجیکستان برای رسیدن به این هدف به گسترش روابط خارجی خود در قالب سیاست درهای باز پرداخته است. در این میان جمهوری اسلامی ایران با توجه به سابقه نزدیک فرهنگی و تمدنی از یک سو و داشتن منابع سرشار انرژی و راه داشتن به بازارهای جهانی یکی از اولویت‌های سیاست درهای باز تاجیکستان است. جمهوری اسلامی نیز براساس سند چشم انداز ۲۰ ساله که بر مبنای آن باید با کشورهای مختلف تعامل سازنده داشته باشد؛ تلاش می‌کند با کشور تاجیکستان به‌عنوان یک کشور دوست که به واردات انرژی و سرمایه‌گذاری خارجی نیاز دارد، رابطه متقابل برقرار کند.

ژئواکونومی و اصول سیاست خارجی تاجیکستان

الف- اصول و محورهای اساسی سیاست خارجی تاجیکستان

اصول و محورهای اساسی سیاست خارجی تاجیکستان به‌صورت کامل در اعلامیه استقلال و قانون اساسی این کشور منعکس شده است. بر این اساس اصول اساسی سیاست خارجی، سیاست درهای باز چندوجهی، واقع‌بینی، توازن، عمل‌گرایی و تأمین امنیت ملی و هدف‌های کلی آن، حفظ منافع ملی و دولتی تاجیکستان است. هدف‌های اصلی در سیاست خارجی تاجیکستان، تأمین و تحکیم جایگاه شایسته دوشنبه در جامعه بین‌المللی، به‌وجودآوردن اقتصاد بازاری ثمربخش و از این راه حل‌وفصل مسایل اجتماعی، ایجاد نهادهای دموکراتیک و جامعه مدنی، تأمین امنیت ملی و تقویت روندهای همگرایی در منطقه بوده‌اند. در واقع تاجیکستان در مسیر تقویت همکاری متقابل سودمند چندبعدی در جهت گسترش همکاری با کشورهای مختلف شرق و غرب و جهان اسلام گام بر می‌دارد.

درحال حاضر امام علی رحمان رئیس جمهور تاجیکستان است. رحمان در سال ۱۹۹۴، به مقام ریاست جمهوری انتخاب شد. پس از پایان دوره پنج ساله، در سال ۱۹۹۹ و این بار به مدت هفت سال به این مقام برگزیده شد. وی تغییرهایی در قانون اساسی ایجاد کرد. در انتخابات ۶ نوامبر ۲۰۰۶ با ۷۹/۳ درصد آرا برای یک دوره ۷ ساله دیگر به ریاست جمهوری انتخاب شد (کولایی، ۱۳۸۹، ص ۱۵۶). باید گفت که قدرت ریاست جمهوری به‌ویژه در ارتباط با سیاست خارجی در تاجیکستان بسیار بیشتر از حدود مقرر در قانون اساسی است. تا آنجا که تاجیکستان با در نظر داشتن ملاحظه‌های امام علی رحمان، کار تدوین آیین سیاست خارجی خود را آغاز کرده است (سفارت تاجیکستان، ۱۳۹۰/۷/۱۰).

به گفته رئیس جمهور تاجیکستان، امام علی رحمان، یکی از مهم‌ترین هدف‌ها در سیاست خارجی تاجیکستان همکاری با کشورهای همسایه است که این همکاری‌ها باید بر اساس منافع متقابل و در راستای توسعه آسیای مرکزی، و رفاه و سعادت مردم این منطقه باشند. دولت تاجیکستان به این موضوع آگاه است که ازبکستان و روسیه نقش مهمی در این کشور دارند بنابراین با تمام کارشکنی‌های موجود از سوی آنها نمی‌تواند و نمی‌خواهد روابط خود را با آنها تیره کند بنابراین تلاش دارد تا ضمن حفظ روابط خود با این کشورها، با کشورهای مختلف دیگر مانند چین، ترکمنستان، اروپا و جمهوری اسلامی ایران روابط خوب، دوستانه و مبتنی بر منافع اقتصادی داشته باشد. از نگاه تحلیل‌گران، رئیس جمهوری تاجیکستان با این اقدام می‌خواهد هم به روس‌ها هشدار دهد و هم به نوعی توجه غرب و دیگر قدرت‌های منطقه‌ای از جمله چین، ایران و جهان اسلام را به‌خود جلب کند. درحال حاضر با توجه به نیاز تاجیکستان به انرژی، کارشکنی کشورهای مانند ازبکستان و روسیه در اجرای طرح‌های وعده داده شده به تاجیکستان و بحران اقتصادی، دولت تاجیکستان سیاست درهای باز را به‌شدت در سیاست خارجی خود پی‌گیری می‌کند. این سیاست باعث تأثیرپذیری از اقتصاد بین‌الملل نیز شده است. البته تغییرهای حاصل از تحولات ناشی از بحران اقتصادی بر کشورهای آسیای مرکزی متفاوت است. چنانچه کاهش قیمت نفت برای تاجیکستان و قرقیزستان که واردکننده نفت هستند به‌صورت مثبت عمل می‌کند و برای قزاقستان تأثیرهای منفی به‌همراه دارد؛ این درحالی است که تاجیکستان از کاهش درآمد بازگشتی کارگران شاغل در خارج از کشور ضرر کرده است. به‌همین دلیل امام علی رحمان،

در مراسمی بمناسبت شانزدهمین سالگرد استقلال تاجیکستان اظهار داشت که تاجیکستان سیاست «درهای باز» را اجرا می‌کند و آماده همکاری با تمامی کشورهای جهان با در نظر گرفتن منافع ملی خود است. به گفته امام علی رحمان، تاجیکستان در سیاست خارجی خود برای همکاری با کشورهای آسیای مرکزی و آسیایی از جمله ایران، ترکمنستان و افغانستان، جایگاه ویژه قایل خواهد بود. یک نمونه از اقدام‌های در چارچوب سیاست‌های درهای باز سفر همراه خان ظریفی، وزیر امور خارجه تاجیکستان به عشق‌آباد و دیدار با رئیس جمهور ترکمنستان بود که سبب شد واردات حامل‌های انرژی به‌ویژه بنزین از ترکمنستان را آغاز کنند. در این میان جمهوری اسلامی ایران با توجه به رویکرد تعامل سازنده و نزدیکی فرهنگی و تمدنی که بین دو کشور وجود دارد، می‌تواند نقش زیادی در بستر سیاست درهای باز تاجیکستان داشته باشد که در ادامه به این موضوع پرداخته می‌شود.

ب- منابع انرژی تاجیکستان

منابع نفت و گاز تاجیکستان در دوران اتحاد شوروی کشف شد و بر اساس آمار آن زمان ذخایر نفتی تاجیکستان ۱۱۳ میلیون تن و گاز ۸۶۳ میلیارد متر مکعب تخمین زده شد ولی با فروپاشی اتحاد شوروی تقریباً همه چاه‌ها پلمب شدند. در حال حاضر تاجیکستان دارای ۴۰۰ میلیون تن ذخایر نفت و یک تریلیون و ۳۰۰ میلیون مترمکعب ذخایر گاز است که در عمق ۶ تا ۷ کیلومتری زمین قرار گرفته و چون استخراج آن از نظر کارشناسی توجیه اقتصادی ندارد به‌ناچار سوخت در ردیف مواد مهم وارداتی این کشور قرار دارد (سفارت جمهوری تاجیکستان در ایران، ۸ فروردین ۱۳۸۹). در زمینه ذخایر گازی نیز در سال ۲۰۰۷ فعالیت اکتشافی در جنوب در استان ختلان شروع شد. تاجیکستان در یک شبانه روز ۴۷ هزار مترمکعب گاز تولید می‌کند که این میزان تنها می‌تواند نیاز مردم و ساکنان منطقه قرغان تپه در استان ختلان^۱ در جنوب این کشور را تأمین کند (Global Security, 2012). به‌صورت کلی در حال حاضر حدود ۹۵ درصد گاز طبیعی این کشور وارد می‌شود که سهم ازبکستان در واردات گاز به تاجیکستان سالانه ۴۳ میلیارد مترمکعب است.

۱. Khatlan

جمهوری تاجیکستان برخلاف نفت و گاز، در زمینه منابع آبی بسیار غنی است. براساس آمارهای ارائه شده، حدود ۹۰ درصد منابع آبی منطقه آسیای مرکزی در تاجیکستان و قرقیزستان قرار دارد و سرچشمه رودخانه‌های سیردریا و آمودریا که در قسمت جنوب این کشور و در شمال غرب دریاچه آرال^۱ است به‌عنوان بزرگ‌ترین رودخانه‌های منطقه از کوه‌های این دو کشور سرچشمه می‌گیرد. با توجه به اینکه کارشناسان مشکل اصلی دهه‌های آینده آسیای مرکزی را درگیری بر سر آب می‌دانند. تاجیکستان به‌دلیل داشتن منابع آب فراوان در آینده نقش مهمی در این زمینه خواهد داشت.^۲ مجموع آب‌های جاری در تاجیکستان سالانه ۶۴ میلیارد مترمکعب است که تقریباً بیشتر آن به حوزه آمودریا (۴۳ میلیارد مترمکعب) و بقیه به سیردریا می‌ریزد. این مقدار در سال‌های پرباران حداکثر به ۹۰ میلیارد مترمکعب و در سال‌های کم بارندگی به حداقل ۳۹ میلیارد مترمکعب کاهش می‌یابد (World Bank, 2012). در حال حاضر اساس انرژی برق تاجیکستان را نیروگاه برق آبی نارك^۳ (۲/۷ میلیون کیلووات) که یکی از نیروگاه‌های پر قدرت جهان است، تأمین می‌کند.

افزون بر نیروگاه برق آبی نارك در تاجیکستان سدهای بایپازین (در رودخانه وخش) و قیراقم در رودخانه سیردریا نیز فعال هستند. در سال ۱۹۷۸ ساختمان نیروگاه برق آبی عظیم راغون در ۱۱۰ کیلومتری شمال شرق دوشنبه بر روی رودخانه وخش (با قدرت ۳۶۰۰ مگاوات) آغاز شد ولی به‌دلیل روندهای نامطلوب بازسازی و فروپاشی اتحاد شوروی این طرح تعطیل شد. در ۱۱ ژوئن ۲۰۱۲ درخواست بانک جهانی برای بازدید از سایت نیروگاه راغون و مشروط کردن شروع عملیات ساخت آن از سوی تاجیکستان به پایان نتایج نظرهای بازرسی‌ها از عوامل اختلاف تاجیکستان و بانک جهانی شده است. بانک جهانی و در کنار آن ازبکستان عوامل زیست‌محیطی، زلزله‌خیز بودن و توجه‌نداشتن به شرایط کشورهایی که منابع آب کمتری دارند، را از دلایل متوقف کردن این طرح بیان کرده‌اند. با این وجود تاجیکستان با کمک مالی روسیه و جمهوری اسلامی ایران و دیگر سرمایه‌گذاران خارجی، ساختمان نیروگاه‌های برق آبی «سنگتوده ۱» (۶۷۰ مگاوات - روسیه) و

۱. Aral

۲. تاجیکستان از نظر منابع آب و اورانیوم بسیار غنی است و از نظر منابع آب در بین کشورهای هم‌سود در رده دوم بعد از روسیه قرار دارد.

۳. Nark

«سنگتوده ۲» (۲۲۰ مگاوات ایران) را به پایان برده است. نبود منابع انرژی نفت و گاز در تاجیکستان و نیاز روزافزون این کشور به انرژی سبب مشکلات زیادی برای تاجیکستان شده است. کارشناسان شرکت تاجیک گاز، کل نیاز خانگی این کشور را بالغ بر دو میلیارد مترمکعب گاز در سال برآورد کرده‌اند. در حال حاضر سهم سوخت‌های فسیلی در تولید انرژی مورد نیاز تاجیکستان تنها ۲ درصد و نیروگاه‌های برق آبی ۹۸ درصد است.

ج- تاجیکستان و شریک‌های انرژی

یکی از مشکلات تاجیکستان وابستگی به کشورهایمانند ازبکستان و روسیه است که سبب شده است این کشورها به‌ویژه ازبکستان و تا حدی روسیه از این موقعیت استفاده کنند و با عمل نکردن به تعهدهای خود نسبت به این کشور مشکلات فراوانی برای آن به وجود بیاورند. به‌شکلی که تاجیکستان به‌دلیل نپرداختن بدهی گازی خود به ازبکستان بارها با قطع گاز از طرف ازبکستان روبه‌رو شده است (Sadikov, 2009, p.1).

ازبکستان: ازبکستان و روسیه صادرکنندگان اصلی نفت و گاز به تاجیکستان هستند. این صادرکنندگان گاهی شرایط جدیدی را برای فروش سوخت خود مطرح می‌کنند که همیشه در چارچوب منافع ملت و دولت تاجیکستان ارزیابی نمی‌شوند. همین امر سبب شده است ضمن اینکه تاجیکستان سوخت را به مراتب گران‌تر از آن چه که برای منطقه مرسوم است، بخرد^۱ با کارشکنی‌هایی نیز روبه‌رو شود به‌شکلی که ازبکستان تاکنون چندین بار نسبت به قراردادهای انرژی تاجیکستان واکنش نشان داده است. مانند سال ۲۰۰۴ که تاجیکستان موافقت‌نامه‌ای در زمینه ساخت ایستگاه روگون^۲ با شرکت روسی روسال^۳ امضا کرد. این موضوع سبب مشاجره بین تاجیکستان و ازبکستان در مورد انرژی شد. یا زمانی که دو کشور قرقیزستان و تاجیکستان

۱. تاجیکستان برای یک هزار متر مکعب گاز به ازبکستان سیصد دلار پرداخت می‌کند.

۲. Rogun

۳. Rusal

به دلیل نداشتن نفت و گاز و در راستای تأمین نیاز خود به انرژی، اقدام به ساخت نیروگاه‌های برق آبی کردند^۱ با مخالفت ازبکستان روبه‌رو شدند.

این جمهوری به دلیل اینکه بیشترین جمعیت را در بین کشورهای منطقه دارد و زندگی مردم آن بر پایه کشاورزی است و از سوی دیگر از استقلال انرژی تاجیکستان به شدت نگران است (چون تاجیکستان با افتتاح تونل پنج کیلومتری «استقلال» یا «انزاب» در تاجیکستان که جنوب و شمال این کشور را بهم وصل کرد سبب شد تا مردم جنوب تاجیکستان بتوانند در فصل زمستان نیز بدون آنکه مجبور به استفاده از خاک ازبکستان شوند، به شهرهای شمالی تاجیکستان از جمله شهر خجند دومین شهر بزرگ تاجیکستان دسترسی پیدا کنند) با آنها مخالفت کرد. ازبکستان با بهانه‌هایی مانند تهدیدهای زیست‌محیطی و یا قرار گرفتن بر روی گسل زلزله توانست شرکت روس‌ال روسی را از همکاری در ساخت نیروگاه ارغون با تاجیکستان منصرف کند. اقدام دیگر ازبکستان برای فشار بر تاجیکستان جلوگیری از انتقال تجهیزات و کالا از راه خاک ازبکستان به تاجیکستان بوده است. این مسئله زمانی بروز کرد که اسلام کریم‌اف، رئیس‌جمهوری ازبکستان در اواخر سال ۲۰۰۹ در حکمی دستور داد، انتقال کالا و مواد مورد نیاز کشور در دره فرغانه^۲ از راه آهن تاجیکستان در این منطقه کاهش یابد. همچنین دولت تاشکند در سال ۲۰۰۹ از سیستم واحد انرژی برق آسیای مرکزی خارج شد. این اقدام ازبکستان مانع از انتقال گاز ترکمنستان به تاجیکستان که همه ساله در فصل سرما بخشی از نیازهای این کشور را برآورده می‌کرد، شد. گاز تولید شده در ترکمنستان از راه خط لوله و با گذر از ازبکستان وارد تاجیکستان می‌شود (Ancecshi, 2009, p. 85).

در بهار ۲۰۱۰ تا ماه مه همان سال، بالغ بر دو هزار واگن تاجیکستان در قلمرو ازبکستان توقیف شدند. در نتیجه در تاجیکستان قیمت مواد غذایی و محصولات ساختمانی به شدت بالا رفت و بسیاری از کارخانه‌های تاجیکستان به حالت نیمه تعطیل درآمد. در سپتامبر ۲۰۱۱ نیز دولت ازبکستان با بهانه نداشتن صرفه اقتصادی در نامه‌ای اعلام کرد، می‌خواهد راه آهن ۴۴ کیلومتری که شهر ترمز را به استان ختلان تاجیکستان متصل می‌کند، مسدود کند (اوراسیای مرکزی،

۴. قرقیزستان طرح نیروگاه «قمبر اتا» و تاجیکستان تکمیل طرح نیروگاه «راغون» را در دستور کار قرار دادند.

نخست‌وزیر تاجیکستان در این مورد اعلام کرده است: «تاشکند بهانه می‌آورد که ساخت نیروگاه راغون تنظیم آب در منطقه را برهم زده و ازبکستان را با کمبود آب در بخش کشاورزی روبه رو می‌کند، چنین ادعایی هیچ اساس منطقی و علمی ندارد». سرگئی ایوانف^۱، معاون نخست‌وزیر پیشین روسیه و دمیتری مدودیف^۲، رئیس‌جمهور پیشین روسیه اعلام کردند: «روسیه در مسائل هیدرو انرژی آسیای مرکزی از موضع ازبکستان حمایت می‌کند» (UzDaily, 25 May 2011).

براساس توافق انجام‌شده میان شرکت‌های گاز تاجیکستان و ازبکستان، قرار شد دولت دوشنبه در سه ماهه اول سال ۲۰۱۲، به میزان ۴۵ میلیون مترمکعب گاز و به قیمت هر هزار مترمکعب ۳۰۰ دلار از تاشکند خریداری کند. حدود ۹۰ درصد گاز ازبکستان به مصرف کارخانه‌های آلومینیوم و سیمان و دیگر کارخانه‌های صنعتی آن کشور می‌رسد. با این که واردات گاز از ازبکستان به تاجیکستان در پنج سال گذشته از ۶۵۰ میلیون متر مکعب در سال تجاوز نکرده اما بهای این فرآورده ۵۰ تا ۷۰ درصد افزایش یافته است. ازبکستان از ابتدای آوریل ۲۰۱۲ به دلیل تعهدهای این کشور در برابر صادرات گاز به روسیه و چین، صادرات گاز به تاجیکستان را متوقف کرده بود که این مسئله سبب تعطیلی بسیاری از کارخانه‌های بزرگ صنعتی این کشور شده بود. ولی بار دیگر بر اساس قرارداد جدیدی که ۱۱ آوریل ۲۰۱۲ بین این شرکت و شرکت تاجیک ترانس گاز بسته شد، ازبکستان صادرات گاز طبیعی به تاجیکستان را از سر گرفت.

یکی دیگر از مشکلات تاجیکستان این است که ازبک‌ها ۲۳ درصد جمعیت تاجیکستان را تشکیل می‌دهند و تاجیک‌ها نیز اقلیت قابل ملاحظه‌ای در ازبکستان هستند. البته باید توجه داشت که ازبک‌های ساکن تاجیکستان خواستار پیوستن به ازبکستان هستند. دولت ازبکستان مایل است تا از اقلیت ازبک ساکن تاجیکستان حمایت کند. از طرف دیگر این دولت از یک‌سو نگران است تا تاجیک‌های ساکن ازبکستان متأثر از رشد اسلام‌خواهی و گسترش آن در ازبکستان باشند و از سوی دیگر آگاه است هنوز قسمت‌هایی مثل خجند وابستگی زیادی به تاجیکستان دارند. با توجه به همه این موارد تاجیکستان به‌خوبی آگاه

۱. Sergei Ivanov

۲. Dmitry Medvedev

است که ازبکستان نقش زیادی در شرایط اقتصادی و سیاسی این کشور دارد و نمی‌تواند روابط خود را با آن قطع کند.

روسیه: یکی دیگر از ابعاد وابستگی تاجیکستان در این چارچوب وابستگی به انرژی روسیه است. استفاده از ابزار انرژی در روابط خارجی به امری عادی در سیاست چند سال اخیر روسیه تبدیل شده است. از سوی دیگر اقتصاد وارداتی تاجیکستان به شدت به سوخت روسیه نیازمند است و این امر روسیه را در موقعیتی فرادست قرار داده است. به نظر می‌رسد موفقیت هر برنامه‌ای برای توسعه اقتصاد این کشور و جذب سرمایه‌های خارجی به پایداری صلح در تاجیکستان وابسته است. در مورد بهره‌برداری از منابع آبی نیز تاجیکستان به دلیل ضعف اقتصادی به سرمایه‌های خارجی و به دلیل ضعف امنیتی به حمایت مسکو نیازمند است. زیرا درحالی که ازبکستان به شدت مخالف اجرای طرح‌های مهم انرژی در تاجیکستان است، حضور نظامی روسیه تضمینی برای جلوگیری و مقابله با هر نوع رویدادی از جمله حمله هوایی به واحدهای انرژی و اقتصادی این کشور است (ایراس، ۱۳۹۰).

با وجود تمامی این مشکل‌ها در حال حاضر روسیه بزرگ‌ترین کشور سرمایه‌گذار در اقتصاد تاجیکستان است (Medrea, 2008). تاجیکستان با آگاهی از این مسئله که اگر میدان‌گازی سرقمیش^۱ مورد بهره‌برداری قرار گیرد، به مدت بیش از پنجاه سال با گاز خودی تأمین خواهد بود^۲؛ در سال ۲۰۰۸ با شرکت گازپروم روسیه قراردادی را امضا کرد که بر اساس آن چهار منطقه رنگان،^۳ سرگزان،^۴ سرقمیش و شاهمبری غربی برای انجام امور اکتشافی و استخراج نفت و گاز در اختیار این شرکت قرار گرفت. در این چارچوب توجه به این موضوع لازم است که راهبرد مسکو مبنی بر تسلط بر بازار انرژی آسیای مرکزی و آسیای جنوبی بدون نیروگاه‌های تاجیکستان، دور از تصور است؛ اما به دلیل اهمیت گاز نسبت به برق، روسیه از ازبکستان دفاع می‌کند. بنابراین تاجیکستان چاره‌ای جز همراهی با این شرایط ندارد.

۱. Skirmish

۲. به دلیل عمیق بودن این منابع، استخراج گاز با مشکل روبه رو شده است.

۳. Rngan

۴. Srgzan

باید توجه داشت که وابستگی بیش از حد اقتصادی و امنیتی تاجیکستان به روسیه در عمل امکان مانور زیادی برای امام‌علی رحمان باقی نمی‌گذارد. به‌گونه‌ای که بنا بر گزارش مراکز رسمی کشور روسیه، نزدیک به یک میلیون تاجیک، سالیانه برای امرار معاش خود و خانواده شان در طول سال به روسیه سفر می‌کنند و چنانچه مقام‌های دوشنبه موافق ادامه روابط با روسیه نباشند، شرایط ورود اتباع پر تعداد تاجیکستان به روسیه تغییر خواهد کرد و آنان برای ورود به روسیه با مشکلاتی روبه‌رو خواهند شد. این هشدار درحالی مطرح است که میزان پولی که مهاجران تاجیکی از روسیه به وطن خود می‌فرستند، تقریباً ۴۰ درصد تولید ناخالص داخلی را تشکیل داده و صدها هزار خانواده تاجیکی را از گرسنگی نجات می‌دهد (See: Valery Tishkov and Others, 2005). تاجیکستان به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی روسیه امید زیادی داشت اما وعده‌های اجرایی‌نشده روسیه در ساخت نیروگاه راغون و حذف وعده‌های شرکت بزرگ آلومینیوم روس‌ال (De Leon, 29 March 2010) رحمان را به این نتیجه رساند که نباید به امید شریک به اصطلاح راهبردی خود بنشیند و همین ضعف اقتصادی و تمایل نداشتن روسیه برای کمک به حل آن، گاهی منجر به برخی تصمیم‌ها از جانب امام‌علی رحمان شد؛ مانند اینکه وی در تاریخ ۲۰ مارس ۲۰۰۷، در دیدار با فرهنگیان تاجیک در آستانه نوروز، خواستار برانداختن پسوندهای روسی از نام و نسب تاجیک‌ها شد (اورسیای مرکزی، ۱۳۹۰/۷/۱۰).

روابط اقتصادی - تجاری ایران و تاجیکستان در قالب سیاست درهای باز

۱. اقتصادی - تجاری

ایران و تاجیکستان در زمینه اقتصادی با هم همکاری دارند که بخش بیشتری از این همکاری‌ها در زمینه انرژی است. درحال حاضر حدود ۱۵۰ شرکت با سرمایه ایران در مناطق مختلف تاجیکستان درحال فعالیت هستند. بر اساس آمارهای رسمی در سال ۲۰۱۰ میزان مبادلات تجاری دو کشور ۲۵ درصد افزایش داشته است. به‌شکلی که وزارت توسعه اقتصاد و تجارت تاجیکستان اعلام کرد که یک گروه از شرکت‌های ایرانی با ساخت شهرک صنعتی در این کشور موافقت کرده‌اند که ساخت حدود ۵۰ شرکت صنعتی از جمله آلومینیوم و پنبه در

منطقه رودکی در نزدیکی شهر دوشنبه پایتخت تاجیکستان را شامل می‌شود (Sodikov, 2009, p. 4). تاکنون کمیسیون مشترک اقتصادی که مسئولیت طرف ایرانی آن با وزارت نیروی جمهوری اسلامی ایران است بین ایران و تاجیکستان تشکیل شده است. در مه ۲۰۱۲، نهمین جلسه این کمیسیون برگزار شد و پنج یادداشت تفاهم - نیروگاه عینی، توافق‌نامه همکاری بین قرارگاه خاتم‌الاولی و وزارت انرژی تاجیکستان، برنامه اجرایی وزارت بهداشت و توافق‌نامه همکاری شرکت سایبر و وزارت نقلیات تاجیکستان(طرح)- به امضا رسید.

از مهم‌ترین طرح‌های اقتصادی ایران در تاجیکستان ساخت تونل استقلال (انزاب) و نیروگاه سنگتوده ۲ است. طرح حفر و ساخت تونل استقلال (انزاب) به طول ۴/۷ کیلومتر در ۷۵ کیلومتری شمال شهر دوشنبه، توسط شرکت سایبر بین‌الملل در ژانویه ۲۰۰۴ شروع و در ۷ مارس ۲۰۰۶ دو دهانه شمال و جنوب آن به یکدیگر متصل شد و با حضور رؤسای جمهور دو کشور ایران و تاجیکستان در ۲۵ ژوئیه ۲۰۰۶ به صورت رسمی افتتاح شد. این تونل ارتباط جاده‌ای شمال و جنوب تاجیکستان را به‌ویژه در ماه‌های سرد سال امکان پذیر می‌سازد. اجرای این طرح اهمیت فراوانی برای این کشور دارد و به‌عنوان نشانی از همکاری‌های دو کشور از آن یاد می‌شود. ارزش این طرح ۳۹ میلیون دلار است که ۷/۸ میلیون دلار آن را دولت تاجیکستان تأمین کرده و ۱۰ میلیون دلار در قالب کمک توسعه‌ای جمهوری اسلامی ایران و حدود ۲۱/۲ میلیون دلار نیز اعتبار از طرف ایران است. کارهای تکمیلی تونل مانند نصب سیستم روشنایی، سیستم تهویه و اطفاء حریق به دلیل اتمام بودجه هنوز به پایان نرسیده است. با این هدف جمهوری اسلامی ایران یک میلیون دلار در قالب کمک توسعه‌ای و پنج میلیون دلار وام در اختیار دولت تاجیکستان قرار داده است (Central Asia-Caucasus Institute Analyst, 26/7/2006)

طرح اقتصادی دیگر ایران در تاجیکستان ساخت نیروگاه سنگتوده ۲ بوده است. قرارداد اجرای طرح ساخت نیروگاه برق آبی سنگتوده ۲، به ارزش ۲۵۶ میلیون دلار بین دو کشور در جریان سفر رئیس‌جمهور تاجیکستان به ایران در فوریه ۲۰۰۶ به امضا رسید که به موجب آن ۱۸۰ میلیون دلار آن را دولت ایران به صورت اعتبار ۱۰ ساله در اختیار تاجیکستان قرار داده و ۴۰ میلیون دلار نیز از سوی این کشور و بقیه آن توسط شرکت سنگاب، مجریان طرح تأمین می‌شود. مراسم آغاز ساخت این طرح در ۱۹ فوریه ۲۰۰۶ با حضور وزیر نیروی ایران،

افغانستان و رئیس‌جمهور تاجیکستان برگزار شد که بازتاب وسیعی داشت (Yasinskiy and Others, 2012, pp. 220-222).

اجرای این طرح برای این کشور اهمیت فراوانی دارد، به‌شکلی که این کشور خواهد توانست افزون بر تأمین برق خود، همه‌ساله میزان فراوانی نیروی برق به کشورهای دیگر به‌ویژه افغانستان، صادر کند. نیروگاه سنگ‌توده ۲، تا جایی برای راهبرد انرژی تاجیکستان (با توجه به کمبود برق در این کشور) مهم و راهبردی بوده است که رئیس‌جمهوری تاجیکستان بهره‌برداری از آن در آستانه بیستمین سالگرد استقلال این کشور را بزرگ‌ترین هدیه دولت و ملت ایران به ملت تاجیک دانست. این بخش از روابط به‌عنوان عاملی برای کاهش وابستگی به واردات انرژی و دستیابی به استقلال و رشد اقتصادی، مورد توجه مقام‌های تاجیک قرار دارد. رئیس‌جمهور ایران نیز در جریان افتتاح مرحله اول نیروگاه سنگ‌توده روابط ایران و تاجیکستان را در جهت رشد و پیشرفت همگرایی منطقه‌ای دانست و تأکید کرد که «پیشرفت ملت‌های ما بر ضد هیچ کشور و ملت دیگری نیست بلکه به نفع همه کشورهای منطقه است» بنابراین ادامه همکاری با تاجیکستان و در همان حال توجه به گسترش روابط با ازبکستان برای ایران که یکی از مهم‌ترین شریک‌های کشورهای آسیای مرکزی است، می‌تواند به توازن و حفظ صلح در منطقه کمک کند.

افزون بر همکاری برای ساخت نیروگاه برق - آبی از سال ۲۰۰۳ تاکنون به‌دنبال توجه بیشتر بخش دولتی و خصوصی، همکاری‌ها در جنبه‌های مختلف توسعه مطلوبی داشته است. دو کشور در زمینه‌های حمل و نقل، صدور خدمات فنی و مهندسی و اجرای طرح‌های مشترک در تاجیکستان همکاری نزدیکی دارند. ساخت کارخانه روغن‌کشی با سرمایه‌گذاری ۳/۵ میلیون دلار توسط شرکت کوشا، سرمایه‌گذاری ۳ میلیون دلاری شرکت ویتانا برای ساخت ۲ واحد تولیدی مواد غذایی، راه‌اندازی مرکز هزار شماره‌ای شهر کافر نهان، مرکز ۱۵۰۰ شماره‌ای در شهر راغون، اجرای طرح ۱۹ میلیون دلاری نوسازی هتل تاجیکستان، ساخت بیمارستان بوعلی‌سینا در شهر دوشنبه و موارد دیگر از طرح‌های عمرانی و اقتصادی ایران در تاجیکستان بوده است.

۲. انرژی و انتقال آن

همان‌گونه که عنوان شد آب در آسیای مرکزی همواره موضوعی مهم بوده است. در این منطقه تاجیکستان و قرقیزستان منابع آب زیادی دارند. به‌شکلی که تاجیکستان از نظر منابع هیدرو انرژی در جهان سوم و در بین کشورهای هم‌سود مقام دوم پس از روسیه را دارد. تاجیکستان ظرفیت زیادی برای تولید برق از جریان آب دارد ولی به دلیل نداشتن امکانات سرمایه‌گذاری برای ساخت نیروگاه دچار مشکل است بنابراین در این زمینه با روسیه و ایران به همکاری پرداخته است. در حال حاضر روسیه نیروگاه سنگ توده ۱ را به پایان رسانده است و ایران نیز نیروگاه سنگ توده ۲ را برعهده گرفته است.

یکی از مسایلی که در سال‌های اخیر برای گسترش همکاری‌های همه‌جانبه میان جمهوری اسلامی ایران و جمهوری تاجیکستان اهمیت زیادی دارد، طرح انتقال آب تاجیکستان به ایران و نفت و گاز ایران به تاجیکستان است. ایران برای تاجیکستان با توجه به داشتن ذخایر نفت و گاز فراوان، مسیر حمل و نقل و داشتن خطوط لوله و ریلی فراوان جایگاه ویژه‌ای دارد. این موضوع در شرایط فعلی که تاجیکستان با قطع صادرات گاز ازبکستان، جلوگیری ازبکستان از حرکت قطارهای تاجیکستان در راه‌آهن آن کشور و افزایش دائمی عوارض گمرکی روسیه برای صادرات محصولات نفتی این کشور به تاجیکستان روبه‌رو است، اهمیت راهبردی دارد. به‌شکلی که به دلیل بحرانی شدن اوضاع اقتصادی در تاجیکستان در پی قطع صادرات گاز ازبکستان به این کشور و بالا رفتن قیمت سوخت،^۱ محمود احمدی‌نژاد، رئیس‌جمهوری اسلامی ایران در پاسخ به درخواست امام‌علی رحمان همتای تاجیک خود به نهادهای مربوطه ایرانی دستور داده است که مسئله رساندن کمک‌های اضطراری انرژی به تاجیکستان را مورد بررسی قرار دهند.

از مشکلات دو کشور، هم‌مرز نبودن ایران و تاجیکستان و وابسته‌بودن دو کشور به افغانستان برای ارتباط‌های انرژی است که سبب شد در مارس ۲۰۱۲، رؤسای جمهور ایران، تاجیکستان و افغانستان پس از برگزاری پنجمین نشست سه کشور فارسی زبان در دوشنبه مرکز تاجیکستان و توافق درباره ساخت خطوط مواصلاتی ریلی و جاده‌ای و نیز ساخت خطوط انتقال نفت، گاز و آب

۱. بر اساس توافق‌نامه گازی میان تاجیکستان و ازبکستان در سال ۲۰۱۱، ازبکستان باید ۱۸۰ میلیون مترمکعب گاز طبیعی به تاجیکستان صادر می‌کرد؛ اما تاجیکستان فقط ۱۶۰ میلیون مترمکعب از این کشور گاز دریافت کرده بود.

و اتصال شبکه‌های برق سه کشور به یکدیگر، اسناد تفاهم‌نامه اجرای این توافقات را امضا کنند. (Nichol, 2012, p. 11). پیش از این درباره ایجاد راه‌آهن از راه قرقیزستان، تاجیکستان، افغانستان، ایران و سپس چین، گفت‌وگوهای مختلفی صورت گرفته بود. در مجموع گفت‌وگوها منجر به سندی شد که در بخش‌هایی از این سند ایجاد خط لوله‌ای از ایران به تاجیکستان از راه افغانستان و از آن طرف به قرقیزستان و چین برای انتقال حامل‌های انرژی همچون ایجاد خط لوله‌ای از تاجیکستان به ایران از راه افغانستان برای انتقال آب و تکمیل سیستم ترابری زمینی شامل ریلی، جاده‌های ماشین‌رو و همچنین تکمیل سیستم انتقال برق به صورت رفت و برگشت بود.

طرح خط‌آهن چین - قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران نیز یکی از اولویت‌های اقتصادی منطقه برای حمل کالا و حامل‌های انرژی است که به‌شکلی احیای جاده ابریشم است. در واقع، با ساخت این راه‌آهن و لوله‌های انتقال آب و انرژی میان ایران و تاجیکستان، امکان دسترسی ایران به بازارهای آسیای مرکزی و چین و برعکس، زمینه پیوستن چین و کشورهای آسیای مرکزی به راه‌های ایران فراهم می‌شود ولی اوضاع نابسامان و ناامن افغانستان یک مانع مهم جهت ساخت خطوط مورد نظر است. به صورت کلی تاجیکستان به سبب تولید بیش از نیاز برق که از منابع برق آبی تأمین می‌شود، در تابستان‌ها سدهای خود را باز می‌کند. از سوی دیگر کشورهای حاشیه خلیج فارس نیز در همین زمان نیاز شدیدی به برق دارند. افزون بر این سایر کشورهای همسایه نیز در آینده رشد شدیدی در تقاضای برق خواهند داشت. برای نمونه ترکیه در ۱۰ سال آینده به بیش از ۲۵ هزار مگاوات و پاکستان به بیش از ۱۵ هزار مگاوات برق نیاز دارند. افغانستان و عراق نیز که به‌سوی بازسازی پیش می‌روند، ناچار به رشد مصرف برق خواهند بود. از این‌رو ایران افزون بر آنکه می‌تواند نیاز برق همسایگان را تأمین کند، می‌تواند مانند یک پل ارتباطی، برق تولیدی تاجیکستان را به همسایگان منتقل کند. این موضوع نه تنها نیاز همسایگان را برطرف می‌کند، بلکه سبب فراهم آمدن متقاضیانی برای برق تاجیکستان شده و در این بین اهمیت ایران را به‌عنوان یک پل ارتباطی افزایش می‌دهد. افزون بر این، با در نظر گرفتن این موضوع که تاجیکستان کشور فقیری است و برنامه‌ای برای فروش مازاد برق خود ندارد؛ ایران می‌تواند آن را با قیمت مناسب بخرد. زیرا در فصل تابستان بازارهای تضمین شده و مناسبی یعنی کشورهای خلیج فارس برای خرید آن وجود دارند. افزون بر این از آنجا که برق تاجیکستان برای صادرات به کشورهای عربی

خلیج فارس باید از ازبکستان و قرقیزستان بگذرد، این کشورها یعنی تاجیکستان، ایران، ازبکستان و قرقیزستان و کشورهای خلیج فارس می‌توانند به تشکیل اتحادیه منطقه‌ای برق پردازند(کی‌پور، ۱۳۸۹، ۲۴۲-۲۴۱).

نتیجه

اولویت اول برای مردم و دولت تاجیکستان دستیابی به رفاه اقتصادی است. این مسئله در سیاست خارجی و روابط خارجی تاجیکستان با کشورهای دیگر اهمیت راهبردی دارد. در این چارچوب دستیابی به منابع انرژی فسیلی ارزان و استفاده از ظرفیت منابع آبی در جهت تأمین مصرف داخلی و صادرات به شکل برق آبی از اولویت‌های سیاست خارجی این کشور است. این درحالی است که مانع‌تراشی‌های ازبکستان و روسیه تاجیکستان را با مشکلاتی روبه‌رو کرده است. تاجیکستان برای رفع این مشکلات با درپیش‌گرفتن سیاست درهای باز در عین حفظ روابط خود با این دو کشور ازبکستان و روسیه به‌ویژه در عرصه اقتصادی، تلاش دارد از موقعیت ژئواکونومیک ایران از نظر منابع انرژی و مسیر انتقال آن استفاده کند. در این مسیر اگر چه مشکلاتی به سبب شرایط بین‌المللی و اوضاع جهانی و ماهیت ساختاری دولت‌های دو طرف وجود دارد (برای نمونه نظام‌های سیاسی دو کشور با یکدیگر متفاوت است. قانون اساسی تاجیکستان دولت را یک دولت سکولار معرفی می‌کند و قانون اساسی ایران، دولت را جمهوری اسلامی می‌نامد) ولی شباهت فرهنگی و زبانی دو کشور، مشکل تاجیکستان در وارد کردن انرژی مورد نیاز خود و صادرات برق آبی عوامل مهم و برجسته‌ای برای گسترش روابط اقتصادی - تجاری بین دو کشور هستند.

هر چند شرایط داخلی این کشور سبب شد تا ایران در دهه اول پس از استقلال بیشتر به پایان‌بخشیدن به جنگ داخلی و تقویت روابط فرهنگی توجه کند، اما امروزه ایران خود در پی آن است که در این شرایط سخت اقتصادی به تاجیکستان کمک کند. بهترین کمک، برقراری و توسعه روابط سالم اقتصادی با آن کشور است. به شکل کلی می‌توان گفت با توجه به اینکه از یک سو تاجیکستان توانایی تولید و یا واردات کافی گاز طبیعی جهت تأمین نیازهای خود را ندارد و قراردادهای بسته شده برای واردات فرآورده‌های نفتی، بخشی از کمبود انرژی

تاجیکستان را برطرف می‌کند همچنین با توجه به سیاست درهای باز تاجیکستان این امکان را بیش از پیش برای ایران فراهم کرده است که در ردیف کشورهایمانند روسیه و ازبکستان در روابط تجاری با تاجیکستان قرار گیرد.

می‌توان انتظار داشت که توسعه روابط اقتصادی - تجاری دو کشور سبب تشویق کشورهای دیگر به توسعه همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای شود. همان‌گونه که مقام‌های تاجیکستان بارها اعلام کرده‌اند که این کشور علاقمند به گسترش روابط براساس منافع دوجانبه و در چارچوب سازمان کنفرانس اسلامی، سازمان همکاری‌های اقتصادی (ا.ک.و) و سازمان همکاری‌های شانگهای با ایران است. بر این اساس این کشور همیشه حضور فعال ایران را در عرصه‌های توسعه همکاری‌های گسترده منطقه‌ای و بین‌المللی را ضروری و مفید می‌داند. در واقع، ثبات و صلح دائمی برای منطقه حساس و راهبردی است و این هدف فقط از راه همکاری گسترده همه کشورهای منطقه بدست می‌آید.

ایران نیز با داشتن منابع نفت و گاز فراوان و با توانمندی‌های مختلف در حمل و نقل ریلی و جاده‌ای و شبکه‌ای ایمن و بسیار مطمئن برای حمل و نقل کالاها، می‌تواند شریک قابل اعتماد و مطمئنی برای تاجیکستان باشد. از جمله مهم‌ترین راهکارهایی که ایران در روابط اقتصادی و تجاری خود با تاجیکستان باید در نظر بگیرد را می‌توان این‌گونه مورد توجه قرار داد:

- تلاش برای ایجاد الگویی از همکاری اقتصادی دوجانبه برای گسترش همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای ابتدا در قالب انرژی و بعد توسعه آن،
- تلاش جهت اجرای طرح اتصال راه‌آهن ایران به چین از مسیر افغانستان و تاجیکستان جهت کاهش مشکلات صادرکنندگان ایرانی کالا،
- کاهش خطر تجاری صادرات کالاهای ایرانی به کشورهای آسیای مرکزی به‌ویژه تاجیکستان و افزایش حجم حمل و نقل به این کشور،
- مشارکت در استخراج نفت و سایر مواد معدنی تاجیکستان،
- سرمایه‌گذاری در تاجیکستان و فرستادن کارشناسان فنی ایرانی به این کشور،
- پیگیری و اجرایی کردن طرح‌ها و موافقت‌نامه‌هایی که به امضای دو طرف رسیده است،

- فعالیت بیشتر بخش خصوصی در این کشور. به صورت کلی جمهوری اسلامی ایران باید همکاری‌های اقتصادی را در روابط خود با تاجیکستان در اولویت قرار دهد که در این مسیر می‌تواند از اشتراک زبانی، فرهنگی و تاریخی کمک بگیرد و نتایج خوبی بدست آورند.

منابع

الف- فارسی

۱. احمدی، حسین، داراب جلیل‌پیران (تایستان ۱۳۸۹)، «رژیم امنیتی حوزه دریای خزر پس از فروپاشی اتحاد شوروی تا ۲۰۰۹؛ موانع و چالش‌ها»، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، شماره سوم، صص ۱۴۰-۱۰۷.
۲. ایراس (۱۳۹۰)، «حضور نظامی روسیه در تاجیکستان، عامل ثبات منطقه»، برگرفته از سایت <http://www.iraneurasia.ir> (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۱/۳/۵).
۳. برنامه اوراسیای مرکزی (۱۳۹۰/۷/۶)، «اختلاف ازبکستان و تاجیکستان و بسته شدن راه آهن»، برگرفته از سایت <http://cep.ut.ac.ir/fa>، (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۱/۲/۳۰).
۴. برنامه اوراسیای مرکزی (۱۳۹۰/۷/۱۰)، «توسعه همکاری روسیه و تاجیکستان»، برگرفته از سایت <http://cep.ut.ac.ir> (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۱/۲/۵).
۵. سفارت تاجیکستان در ایران (۱۳۹۰/۷/۱۰)، «آمادگی آسیای مرکزی برای دوران پس از خروج نظامیان خارجی از افغانستان»، برگرفته از سایت <http://www.tajikistan-embassy.com> (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۱/۲/۶).
۶. سفارت جمهوری تاجیکستان در ایران (۸ فروردین ۱۳۸۹)، «سرمایه گذاری در جمهوری تاجیکستان»، برگرفته از سایت <http://www.tajikistan-embassy.com/news> (تاریخ مراجعه به سایت ۱۳۹۱/۳/۲).
۷. کی‌پور، جواد (۱۳۸۹)، «دیپلماسی انرژی و لزوم استفاده از آن برای تامین منافع ملی ایران در جهان»، برگرفته از کتاب نفت و سیاست خارجی، زیر نظر محمود واعظی، ۱۳۸۹، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، صص ۲۴۲-۲۴۱.

ب- انگلیسی

1. Ancechi, Luca (2009), **Turkmenistan's Foreign Policy: Positive Neutrality and the Consolidation of Turkmen Regime**, London: Routledge.

2. **Central Asia-Caucasus Institute Analyst**(26/7/2006), «Tajikistan Anzab Tunnel Officially Inaugurated», Available at: (Accessed on: 3/9/2013).
1. De Leon, Philip H. (29/3/2010), «The Hydropower Solution in Central Asia», Available at: <http://oilprice.com/Alternative-Energy/Hydroelectric/The-Hydropower-Solution-In-Central-Asia-Yes-But.html>, (Accessed on: 2011/4/6).
2. **EIA (Energy International Administration)**(2010), Available at: <http://www.eia.doe.gov>, (Accessed on: 8/8/2012).
3. **ENI**, World Oil and Gas Review (2010), Available at: <http://www.eni.com>, (Accessed on: 16/8/2012).
6. **Global Security** (2012), «Tajikistan Energy, 2012, Available at: www.GlobalSecurity.org, (Accessed on: 22/12/2012).
7. Nichol, Jim (31 Out 2012), «CRS Report for Congress, Tajikistan: Recent Developments and U.S. Interests», Available at: www.crs.gov, (Accessed on: 22/12/2012), pp. 1-15.
8. Sadikov, Alexander(2009), «Tajikistan Ambitious Energy Projects Cause Tension With Uzbekistan», **Eurasianet**, Available at: <http://www.eurasianet.org>, (Accessed on: 3/4/2011).
9. **the American Institute of Afghanistan Studies**(February 2009), «Afghanistan's Other Neighbors: Iran, Central Asia and China Conference Report», Available at: www.bu.edu/aiaas/events_kabul.html, (Accessed on: 16/4/2011), pp. 1-20.
10. **The World Bank**, «Tajikistan's Winter Energy Crisis: Electricity Supply and Demand Alternatives», Available at: www.worldbank.org, (Accessed on: 2/12/2012), pp. 1-77
11. Medrea, Sergey (Desember 2008), «Russian-Tajikistan Relations: Policies of the Strong and The Weak», **Central Asia- Caucasus Institute (CACI)**, accessed on 2012/1/28 , Available at: <http://www.cacianalyst.org>.
12. UzDaily (25 May 2011) «Russian Experts Say Uzbekistan's Position on Hydro Power Issues is Pragmatic Balance», Available at: <http://www.uzdaily.com/articles-id-14325>, (Accessed on: 16/10/2011).
13. Valery Tishkov, Galina Vitkovskaya (September 2005), «Migration in the Countries of the Former Soviet Union», Global Commission on International Migration(GCIM), Available at: <http://www.Gcim.Org>, (Accessed on: 8/2/2010), PP. 1-43.
14. Yasinskiy, Vladimir, Tulegen Sarsembekov, Alexander Mironenkov(2012), « Water and Energy Problems in the Basins of Trans boundary Rivers in Central Asia and Prospects for the Development of Hydropower Resources», Available at: <http://www.eabr.org/general/upload> , (Accessed on: 28/8/2012), pp. 217-228.
15. Wegerich, K.(Fall 2009), «the New Great Game: Water Allocation in Post Soviet Central Asia», **Georgetown Journal of International Affairs**, Vol. 10, No. 2, pp. p. 117 – 123.